

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 13/3 2024 s. 838-848, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

ÇOK DİLLİLİK VE DÎVÂNU LÛGATİ'T-TÜRK

Yusuf ULUSOY*

Geliş Tarihi: 1 Mart 2024

Kabul Tarihi: 19 Temmuz 2024

Öz

Çok dillilik, toplum dilbiliminin alt alanıdır. İki veya daha fazla dili kullanan bireyler çok dilli bireylerdir. Günümüzde, her ülkede çok dilli bireylerle karşılaşmak mümkündür. Çok dillilik, günümüzde toplum dilbilim araştırmacıları tarafından araştırılan bir konudur. 11. yüzyılda da çok dilli bireyler yaşamıştır. Dîvânu Lûgati't-Türk, çok dilli bireyleri ve toplumları günümüze taşıyan önemli bir sözlüktür. Kâşgarlı Mahmud, Türk boylarından derlediği bilgiler ışığında çok dilli bireylerin yaşadığını eserinde işler. 11. yüzyılda, birden çok dili bilen ve kullanan Türk boyları çalışmamızın konusudur. Çalışmamızda, Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanan Dîvânu Lûgati't-Türk incelenerek çok dilli boy ve uruklar araştırılmıştır. Boy ve uruklar, yaşadıkları coğrafya, ekonomik faaliyetleri, dinleri ve etkilenebilecekleri komşuları da göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Araştırmamız, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniğiyle yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çok dillilik, Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lûgati't Türk, toplum dilbilim.

MULTILINGUALISM AND DÎVÂNU LÛGATİ'T-TÜRK

Abstract

Multilingualism is a subfield of sociolinguistics. Individuals who use two or more languages are multilingual. Today, it is possible to encounter multilingual individuals in every country. Multilingualism is a topic that is currently being researched by sociolinguistics researchers. In the 11th century, there were multilingual individuals. Dîvânu Lûgati't-Türk is an important dictionary that brings multilingual individuals and societies to the present day. Kâshgarlı Mahmud, in the light of the information he compiled from the Turkish tribes, states that multilingual individuals lived in his work. In the 11th century, Turkic tribes who knew and used more than one language are the subject of our study. In our study, multilingual tribes and clans were investigated by examining Dîvânu Lûgati't-Türk prepared by Ahmet B. Ercilasun and Ziyat Akkoyunlu. Tribes and clans were examined by taking into account the geography they lived in, their economic activities, religions and the neighbors they might be affected by.. Our research was conducted using the document review technique, one of the qualitative research methods.

Keywords: Multilingualism, Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lûgati't Türk, sociolinguistic.

* Doktora Öğrencisi; Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, ysufulusoy@gmail.com

Giriş

Dîvânü Lûgati't-Türk, 11. yüzyılın ikinci yarısında Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılır. Kâşgarlı, Türk boylarından derlediği malzemeleri kullanarak Türk dilinin ilk sözlüğünü meydana getirir. Eser, Türk dilinin ilk mukayeseli gramer denemesi olması bakımından da ayrı bir önem taşır. 11. yüzyıla ait Türk kültür mirası da yine eser sayesinde günümüze kadar ulaşmıştır. Eserde bazı Türk boylarının (Kıfşak, Kırgız, Oguz, Yagma, Çigil, Toxsı, Ugrak, Çaruk) temiz bir Türkçe ve tek bir dil konuştukları yazılmasına rağmen bazı çok dilli Türk boyları da zikredilir. Çok dilli Türk boyları araştırmamızın asıl konusudur.

1. Çok Dillilik

İki veya daha fazla dilin kullanılmasıyla karakterize edilen sosyal kümelerin araştırılması, toplum dilbiliminin araştırma alanlarından biridir. Her ülkede dil, kültür, din ve topluluk bakımından görülen çeşitlilikler, çok dilli bireylerin oluşumunda etkili olmuştur.

Çok dillilik, geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Göç hareketleri, medyatik gelişmeler gibi bazı nedenler, çok dilliliğin artmasında etkili olan unsurlardır. Bu artış, çok dilliliğin kavramlaşmasını da sağlamıştır.

Dünya üzerindeki bütün toplumlar bir şekilde, başka toplumların söz varlığından kendi dillerine alıntı yapmıştır. Çünkü her toplum, bir şekilde başka bir toplumla ilişki kurmuştur. Aksan (2015), dile yabancı dillerin etkisinin aşırı ölçüde olmasının, dilin kendi benliğini yavaş yavaş yitirmesi şeklinde ifade eder (s. 25). Bu durumun yaşanmaması için de toplumların dillerine sahip çıkmaları son derece önemlidir.

Çok dillilik, günümüzde dil ve dil bilimsel çalışmalar ekseninde, toplum dilbilim araştırmacıları tarafından araştırılan bir konudur. Trudgill (2000), toplumsal çok dilliliğin yaygın olduğunu ve ulus devletlerinin büyük çoğunluğunun sınırları içinde halkların çok dilli olduğunu belirtir (s. 119). Bu oluşumlarda savaşlar, göçler, ekonomi vb. gibi durumlar etkilidir. Halklar, egemen dilin yanı sıra kendi ana dillerini de konuşurlar ve bu da çok dilli bireylerin oluşmasına etki eder.

Göç ve nüfus hareketleri, büyük demografik değişikliklere yol açar. Bu hareketler, toplumların dillerinde çeşitlenmelere neden olur. Martin-Jones ve arkadaşlarına göre (2012), ulusların nüfusları arttıkça bölgesel kökenleri daha da çeşitlenmiş ve bu olgu, *superdiversity* (süper çeşitlilik) olarak adlandırılan yeni göç ve göç sonrası modellerle sonuçlanmıştır (s. 7). Göç, bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Bireylerin, sadece sosyal, kültürel, dinî ve dilsel olgularında değil, aynı zamanda cinsiyet, yaş ve statü gibi diğer olgularla bir araya gelme biçimlerinde de değişiklikler yaşanmaktadır. Bu kadar çeşitliliğin araştırılması da çok dillilik adı altında toplum dilbilimciler tarafından yapılır.

Çok dillilik için yapılan çeşitli tanımlar vardır. Hadumod Bussmann'ın, "Routledge Dictionary of Language and Linguistics" (1998) adlı eserinde çok dillilik yani "multilingualism" kelimesinin, Latince multi ve lingua kelimelerin birleşmesinden meydana geldiği belirtilmiştir. Çok dillilik, bir konuşur tarafından birkaç dili ana dili gibi bir yeterlilikle ifade etmesi durumu olarak açıklanmıştır (s. 776). Çok dillilik için "polyglot" terimi de kullanılır. Yunanca çok demek olan poly ve dil anlamına gelen "glot" birleştirilmiştir.

Michael Clyne (1998), çok dilliliğin tanımını, birden fazla dilin kullanılması veya birden fazla dilde yeterli olma durumu olarak yapmıştır. Çok dillilik terimi ile bir bireyin dil

kullanımı veya yetkinliğine ya da ulus veya toplumun dil durumuna atıfta bulunulduğunu belirtmiştir (s. 205).

Gillian Sankoff (2013), günümüzde insanların uzun süren gruplar arası ilişkiler, göçler veya diğer dilleri konuşanların siyasi egemenliği altında yaşamak gibi çeşitli nedenlerle iki ve çok dilli hâle geldiğini belirtir (s. 501).

Giles ve arkadaşları (2016), çoğu insanın çok dilli olduğunu ve bu nedenle çoğu zaman hangi dili konuşacaklarını, nasıl konuşacaklarını seçme hakkına sahip olduklarını ve bunun sonucunda da dil geçişleri ve kod değiştirme yollarıyla yakınlaşmaların ve uzaklaşmaların kolayca gözlemlenebileceğini belirtirler (s. 128). Bazı araştırmacılar kod değiştirmeyi, kod karıştırımı (code mixing) olarak da kullanır. Çok dilli bireylerin bir dili konuşurken başka dillere geçmesi olayı kod değiştirme olarak açıklanabilir. Kod değiştirme daha genel bir kavramı karşılarken, kod karıştırma genellikle tümce içi değiştirmeleri karşılamak üzere kullanılır (Killi Yılmaz, 210, s. 2014). Çok dilliliğin bir sonucu olarak kod değiştirmeyi gösterebiliriz.

Aksan (2015), dilbilimde bireyin çeşitli nedenlerle ve değişik koşullar altında birden fazla dili edinmesi, kullanması ya da ikinci bir dili anadiline yakın düzeyde öğrenmesi durumuna *iki dillilik* adını verir (s. 26). Aksan'ın birden fazla dil edinimi ile anlatmak istediği, günümüzde çok dilliliğin tanımıdır. Bizim görüşümüze göre, bir dili bilmek tek dillilik, birden fazla dil bilmek ise bu iki ya da üç ya da daha fazla olabilir, çok dilliliktir. Aksan da iki dillilik için söylenenlerin, ikiden fazla dilin konuşulması durumunda da geçerli olacağını açıklar.

Vardar (2002), çok dilliliği, bir ferden ikiden çok dil bilmesi ya da bir toplumda ikiden çok dil konuşulması olarak açıklar (s. 62).

Çok dilliliğin söz konusu olduğu durumlarda, konuşma anında dillerin birbirleriyle karışması olayına dil karışması (interference) denir. Uriel Weinreich (1979), dil karışmasının temel konusunun, karışmanın olmasını engelleyen ya da destekleyen, yapısal ya da yapısal olmayan faktörlerin etkileşimi olarak belirtir (s. 5). Ona göre, konuşma anında çok dilli kişiler sıklıkla dil karışmasına maruz kalır (s. 11).

Tanımlara bakıldığında ana dilden farklı olarak birden çok dili bilmek ve kullanmak çok dilliliğin ortak bir tanımı olabilir. Bu noktada bireyleri ana dillerinden farklı olarak kod değiştirmeye iten nedenler önemlidir. Birden çok baskın dilin altında yaşayan bireylerin varlıklarını idame ettirmeleri için bu dilleri kullanmaları zorunlu gibi gözükmektedir. Bu bakış açısı ile çok dilliliği ele aldığımızda, bilinen bütün dillerin eşit ölçüde kullanılıp kullanılmadığı sorusu karşımıza çıkacaktır.

Aynı coğrafyada, birbirlerine yakın yaşayan toplumların dilsel ve kültürel açıdan etkileşimlerinin olduğu bir gerçektir. Bu etkileşim aynı zamanda çok dilli bireylerin oluşumunun da bir parçasıdır.

Kurat (2019), dil, tarih ve arkeoloji tetkiklerine dayanarak Slav kavimlerinin çok eskiden Türk ve German kavimlerinin tesiri altında bulduklarını söyler (s. 10). Özkan (2007), Türkçenin Adriyatik denizinden Çin seddine kadar uzanan Türk hâkimiyet sahasında geniş bir yayılma ve kullanım alanı bulduğunu belirtir (s. 15). Bu bilgilerden yola çıkarak kavimlerin siyasi ilişkileri nedeniyle bir arada olmalarının çok dilliliğin meydana gelmesine etki ettiğini söyleyebiliriz.

1.2. Çok Dillilikte Kullanılan Bazı Kavramlar

Çok dillilik terimi, iki ve daha fazla dili konuşabilen kişiler için kullanılır. Bu terimin bazı alt kavramları vardır. Diglossia, kod değiştirme ya da karıştırma, önemli alt kavramlardır.

Diglossia, kavramından ilk söz eden Charles Ferguson'dur. Ferguson (1959), aynı dilin iki veya daha fazla çeşidinin bazı konuşmacılar tarafından farklı koşullar altında kullanıldığını ifade eder ve ölçünlü dil ve bölgesel diyalektleri örnek gösterir (s. 325). Kazakistan'da yaşayan Uygurların; Uygurca, Kazakça ve Rusça konuşuyor olmaları bu duruma bir örnektir. Uygur birey, ailesiyle birlikte Uygurca'yı, Kazak komşularıyla birlikte Kazakçayı, sosyal, eğitim ve iş çevresinde ise Rusçayı kullanacaktır.

Ferguson (1959), diglossianın temelde iki ayrı önemli işlevinin olduğunu belirtir. Ona göre diglossianın H yani üst değişkesinin (high variety) işlevleri ile L alt değişkesinin (low variety) çeşitli işlevleri bulunur. H, camide ya da kilisede vaaz, siyasi konuşma, üniversite dersi gibi resmî durumlarla ilgiliyken L, hizmetlilere, garsonlara, işçilere, memurlara verilen talimatlarla, ailelerle, arkadaşlarla, meslektaşlarla konuşma, sohbet gibi çeşitli durumlarla ilgilidir (s. 329).

Çetinkaya'ya göre (2017), "Diglossia" ile ilintili olarak, yine bireyin dil ile ilintili toplumsal deneyimini şekillendiren önemli bir kavram da "domain" kavramıdır (s. 376). Evde, işte, okulda, ya da kutsal ayinlerde kullanılan dil farklılık gösterir. Dilin kullanıldığı bu farklı alanlar için "domain" terimi kullanılır. Çok dilli bireyler, buldukları ortama göre kullanacakları dili seçerler. Bireyler, kendilerini baskı altında hissettikleri domainlerde (okul, iş, devlet kapısı vb.) buldukları devletin dili ile konuşurlar. Aynı bireyler, kendilerini rahat hissettikleri domainlerde (ev, arkadaş ortamı vb.) ana dili ile konuşurlar ve konuşmaları sırasında bazen kod değiştirirler.

Kod değiştirme ya da karıştırma, bir dili konuşan kişinin konuşma sırasında başka bir dile ya da diyalekte geçmesi durumudur. Bu durum, çok dilli konuşurların iletişim eylemleri sırasında meydana gelir.

Gumperz (1982), kod değiştirmeyi iki veya daha fazla dilin veya diyalektin konuşmacıları tarafından aynı konuşma dizisinde kullanılması olarak tanımlar ve son birkaç yüzyıl boyunca, dil ve kültür temasının birçok durumunda bu uygulamanın dünyanın her yerinde fark edildiğini belirtir (s. 64). Bu duruma örnek olarak Türkiye'de yaşayan Uygurların sık sık kod değiştirme yaptıkları gözlemlenmiştir.

Carmen Fought (2013), bireylerin kod değiştirme yoluyla hem bir miras dili hem de daha geniş bölgesel, sosyal ve ulusal etkileri olan bir çeşitlilikle ilişkili, dilsel değerlerden faydalanabileceğini söyler (s. 393). Görüldüğü gibi kod değiştirme ya da kaydırma, kültürler arası etkileşimin yoğun görüldüğü alanlarda dilsel değişmelere paralel olarak meydana gelmektedir.

Grosjean, kod değiştirmede etken olabilecek sebepleri şu şekilde sıralamaktadır:

1. Dil Gereksinimleri: A dilindeki bazı sözcükler henüz öğrenilmemiş olduğundan, B dilindeki karşılığı ile değiştirilirler.

2. Tetikleme: Ödünç sözcükler kod değiştirmeyi tetikleyebilir.

3. Özgünlük: Özgünlük sağlamak amacıyla, her şeyi daha kişisel hâle getirmek için söz konusu sözcükler veya belirli içerikler kaynak dilde ifade edilir.

4. Duyguları uyandırmak: Kod değiştirme belirli duyguları uyandırmak ve başka bir dil grubuyla dayanışma göstermek için kullanılır.

5. Hariç tutma: Dili değiştirerek belirli katılımcıların iletişimden hariç tutulması sağlanır.

6. Rol değişimi: Statüyü geliştirmek veya belli bir baskınlık göstermek için rolün değiştirilmesinde etkindir (Dağabakan, 2019, s. 35).

2. Dîvânu Lûgâti't-Türk'ün Çok Dilliliği

Türklerin tarihinde çok dillilik önemli bir yere sahiptir. Kendinden sonraki Türk bengu taşlarına örnek olan Bugut Yazıtı (MS. 582), Türkçe değil Sogdca ve Sanskritçe yazılmıştır. Barutçu Özönder (2002), hem Kök Türk hem de onun ardılı Ötüken Uygur devletinde özellikle kağanlık sülaleri tarafından Sogd alfabesinin ve hatta Sogd dilinin belli amaçlar için kullanıldığını belirtir (s. 483). Köl Tigin Abidesi ve Bilge Kağan Abidesi'nin batı cepheleri Çince büyük bir kitabeye kaplıdır. Eski Uygur Devleti'nin yazmalarında Çin, Tibet ve Süryani yazısı kullanılmıştır. Türklerin bu yüz yıllarda Sogdca, Çince, Sanskritçe, Tibetçe gibi dillerle yakın bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Türklerin bu dönem komşuları olan Sogdlar, Çinliler, Tibetliler vb. kavimlerle yapılan ticaretleri ve bununla birlikte görülecek olan sosyal yaşantının etkisi çok dilli bireylerin oluşmasına etkindir.

11. yüzyıla gelindiğinde, Dîvânu Lûgâti't Türk, döneminin çok dilli yapılanmasını bize gösteren başyapıttır. Kâşgarlı Mahmud'un "*Türkçe'yi en iyi konuşanlar Türkçe'den başka dilleri bilmeyen Türkler'dir*" ve "*Balasagunlular Sogdca ve Türkçe kullanırlar. Tıraz / Talas ve Beyza şehirlerinin halkı dahi böyledir.*" sözlerinden, Türkler arasındaki çok dilliliğin eserde anlatıldığı görülür.

Dîvânu Lûgâti't Türk, XI. yüzyılda yaşayan Türk toplumunun, günümüze kadar tanıtılmasına kaynaklık eden önemli bir eserdir. Eser, Türk dilinin ilk sözlüğüdür. Eserin müellifi Kâşgarlı Mahmud, bir yerden başka bir yere ulaşmanın çok güç olduğu bir devirde, Türk diline ait malzemeleri tek başına toplamış ve Türk diyalektolojisinin ilk kaynağını derlemiştir.

Kâşgarlı Mahmud, akıllı olan herkesin Türk dilini konuşması gerektiğini vurgular. Barutçu Özönder (2008), Kâşgarlı Mahmud'u en başta bir dil bilgini olarak tanımlar ve Dîvânu Lûgâti't Türk'ü, Türk dilinin tarihinde Türklerin dillerinin ve kültürlerinin öğretilmesine dayanan, pedagojik amaçlı bir faaliyetin en önemli ve öncü ürünü olarak gösterir (s. 13-14).

Caferoğlu'na göre (1970) eser, yazarının tarif ettiği gibi yalnız Türk, Türkmen, Çigil, Oğuz, Yağma, Kırgız ve emsâli gibi Türk boylarının sözlüğü olmamış, Kâşgar ve Balasagun gibi merkezlerden uzak kalan Bulgar, Suvar gibi boyların da söz derleme dergisi olmuştur (s. 27).

Killi Yılmaz (2008), Divan'da tüm dil türlerinin yayıldığı alanlar, işlevleri, kendi içindeki bölünmeleri, diğer toplumlarla ilişkileri gibi söz konusu dil türlerini konuşan gruplara ait özelliklerin betimlendiğini belirtir (s. 376).

Barutçu Özönder (2008), başta Dîvânu Lügâti't Türk olmak üzere, diğer iki ve/veya çok dilli külliyyatı kaynak dil-hedef dil/diller ekseninde dil biliminin uygulamalı bir alanı olarak çeviri araştırmalarının yol, yöntem ve kavramlarıyla incelemenin hem Türk hem de Arap araştırmaları için ilgi çekici sonuçlarının olacağını söyler (s. 14).

Kâşgarlı Mahmud, standart dil türü olan Hakaniye Türkçesi ile diğer Türk boylarından derlediği malzemeyi karşılaştırmıştır. Killi Yılmaz'ın tespitine göre eserde 265 Oğuz, 53 Kıpçak, 51 Çiğil, 45Argu, 22 Yağma, 22 Kençek, 12 Uygur, 9 Karluk, 9 Toxsı, 8 Barsgan, 8 Yabaku, 7 Yemek, 7 Uç, 6 Suvar, 4 Türkmen, 4 Bulgar, 3 Çömül, 3 Halaç, 3 Hotan, 3 Kay, 3 Tatar, 2 göçer halk, 2 Töpüt, 2 Balasagun, 2 Kâşgar, 1 Basmıl, 1 Karluk Türkmeni, 1 Ugrak, 1 Sogdak, 1 Köçe, 1 Sayram, 1 Otluk kelimesi vardır (2008, s. 391). Bu tespit bize şehir ve boy ağızlarının eserde işlendiğini gösterir.

Kâşgarlı'ya göre en fasih (doğru) dil; bir dilden başka dil bilmeyen, Farslara karışmamış olan ve başka ülkelere gitmeyi âdet hâline getirmemiş bulunanların dilidir. Birisi, iki dil biliyorsa ve şehir halkıyla karışmışsa onun dili zayıflar (DLT, s. 10). Demek ki Kâşgarlı'ya göre çok dilli olmak zayıf dilli olmak demektir. Kâşgarlı, Çin ve Mâçin halkının içinde Türkçeyi bilen iki dilli insanlardan da söz eder. Bu durum ya Çinlileşmiş Türklerin olduğunu ya da ticaret faaliyetleri ile Türkçenin bu bölgelere yayıldığını gösterebilir.

Uygurlar için katışıksız Türk diline sahip olduklarını söyleyen Kâşgarlı, bunun yanında kendi aralarında ikinci bir dili konuştuklarından ve Çin ile birlikte kullandıkları başka yazıların da olduğu söyler. Bu durum bize Uygurların o dönemde çok dilli bir Türk halkı olduğunu gösterir. Banguoğlu (1958), Uygurların kendi aralarında konuştukları bir dilin pek mümkün olmadığını söyler ve bu dilin, tacirlerin bildikleri bir yabancı dilden galat olabileceğini bildirir (s. 109).

Aydemir (2011), çok dilli olan toplumun aslında Uygurlar olmadığını, 10. ve 11. yüzyıldan itibaren Uygurlaşmakta olan ve bu nedenle Uygurca'yı ikinci bir dil olarak kabul eden Toharlar olduğunu belirtir (s. 397). Toharların bu yüzyıllarda Tarim Havzası'na yani Türk dilinin geniş ölçüde kullanıldığı alanına yayıldıklarını biliyoruz. Budist kültür çevresinde yaşayan Toharlar, zamanla Müslüman kültür çevresini benimsemiş ve Türkçeyi öğrenmiş olmalılar.

Kâşgarlı, Çomulların kendilerine mahsus bir dilleri olduğundan ve Türkçeyi de bildiklerini söyler. Aynı şekilde Ka.y, Yaba.ku, Tata.r ve Basmılların da her birinin kendine has dilleri vardır ve Türkçeyi de bilirler (DLT, s. 11). Çomullar, bir Türk boyu olarak tanıtılır. Türkçeden ayrı bir dilleri olan ve Türkçeyi de bilen Çomullar çok dilli bir gruptur. Yabaku Savaşı'nda, Çomul ve Basmılların tek grup olarak toplanmaları aralarında ilişki olabileceğini gösterir (DLT, s. 200).

Kaylar için eserde Türkçeyi iyi bilen ve kendi dilleri de olan bir Türk boyu olarak bahsedilir. Peter B. Golden, Rus kaynaklarında Kaylar için "Kaepiçi" yani Kay oğulları diye bahsedildiğini açıklar ve Kayların, Kumanları otlaklarından sürdüklerini belirtir (Sinor, 2019, s. 375). Bizce Kaylar, coğrafya olarak Çin'e yakın olmaları sebebiyle Çin dili ile de ilişkileri olan bir grup olabilir.

Kâşgarlı, Tatarlar hakkında Türklerden bir bölük olarak bahseder. Ayrıca Kâşgarlı, Tatarların kendi aralarında konuştukları bir dilleri olduğunu da söyler. Yaşadıkları bölge ve

ilişkili oldukları Basmlı, Çömül, Kay, Yabaku gibi topluluklar göz önüne alındığında, bu dilin Moğolca ya da Ön-Moğol dillerinden biri olduğunu düşünebiliriz. Bu durum Tatarların çok dilli bir halk olduğunun da ispatıdır.

Barutçu Özönder (2017), Kâşgarlı'nın Türk dili alanlarını tanımlarken, Balasagun'un çok dilli yapısından söz ettiğini, "Balasagunlular Sogdca ve Türkçe kullanırlar. Tırâz ve Bayzâ şehirlerinin halkı dahi böyledir." örneği ile gösterir (s. 49).

Türkleşmiş İranî bir halk olan Sogdlar ya da Sogdaklar ile Kençek ve Argular dil temasının fazla olduğu iki dilli halklar arasında sayılmıştır. Töpüt ve Tangutlar da sonradan Türkleşen gruplardır. Dolayısıyla onlar da çok dilli grupların içinde yer alırlar.

Sogdlar, İç Asya'nın Hint-Avrupalı halklarından. Sogdlar, Uygur Kağanlığı Dönemi'nde önemli etki gösterir. Colin Mackerras, hükümet erkânı ile danışmanların daha çok Manici Sogdlardan seçildiğini belirtir (Sinor, 2019, s. 435). Uygurlar, dinlerini ve ticareti bu halktan öğrenmişlerdir, bu sebeple dillerinde de Sogdcanın önemli bir etkisi vardır. Bu demektir ki Sogdlar da Uygurcaya hâkimdir. Ayrıca Kâşgarlı, Sogd halkının Türk kılığına girdiğinden ve Türk huyunu aldığından da bahseder.

Eserde, Töpüt yani Tibet halkı için Türk ülkesinde yaşayan kalabalık bir boy olarak söz edilir. Töpütlenmek kelimesi ile Tibetli kılığına giren Türklerden bahsedilir. Kâşgarlı, ayrı bir dile ve yazıya sahip olan Tibetlilerin dillerinde pek çok Arapça sözcüğün bulunduğunu, Türkçeyi güzel konuşamadıklarını belirtmiştir.

Kâşgarlı Mahmud, Kençekler için Türklerden bir boy olduğunu söyler (DLT, s. 209). Kençeklerin dilinin bozuk olduğu ve başka dillerle karışmış olduğunu belirtir. "Kençeklenmek" kelimesi ile de Kençek kılığına giren çok dilli kişilere vurgu yapılmıştır.

Kâşgarlı, Oğuzlar için Farslarla bir arada yaşamaya başlayınca bazı kelimeleri unuttuklarından ve onların yerine Farsçalarını kullandıklarından bahseder. "Boyunluk" için kalide derler, güğüme aftaba derler, Türkler ise güğüme kumgan derler (DLT, s. 187). Buradan Oğuzların, Farsçanın etkisinde kaldığını görürüz. Oğuzların komşu oldukları Argularla da sıkı dil ilişkileri içinde olduklarını biliyoruz. Arguların iki dilli olma özelliği, Oğuzları da etkilemiş olabilir. Kâşgarlı, Oğuzların tek dilli olduğunu söylemiştir.

3. Sonuç

Türk milleti, tarihin bilinmeyen çağlarından beri geniş coğrafyalarda hüküm sürmektedir. Bu durum farklı topluluklar, farklı diller, farklı dinler ve farklı kültürlerle kaynaşmanın görülmesine neden olmuştur. Orhun Kitabeleri'nde yer alan; Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş... ifadeleri, Türklerin cihan hâkimiyetinin ezeli olduğunu vurgular. Türk hükümdarına verilen dünyayı idare etme yetkisi ile farklı coğrafyalar fethedilmiş, ülke sınırları genişlemiş ve bununla birlikte de farklı toplulukların; dinleri, dilleri ve kültürlerinin etkisiyle çok dilli ve çok kültürlü Türk hükümdarlıkları meydana gelmiştir.

Türk milletinin tarihini incelediğimizde en eski dönemlerden beri yönetimlerindeki çok ulusluluk ve çok kültürlülük dikkat çekicidir. Bu durumun çok dilliliği neden olabileceği açıktır. Özellikle Uygurlar, yaşadıkları bölgelerde hem kendi alfabeleri ve dilleriyle hem de başka milletlerin alfabeleri ve dilleriyle eserler vermiştir. Sadece dil ve alfabeleri ile değil toplum

yaşantıları da Uygurların çok dilli bireyler olmalarına etli etmiştir. Kâşgarlı da eserinde bu duruma vurgu yapmıştır.

Uygur Kağanlığı Dönemi'nde önemli mevki ve görevlere getirilen Sogdlu yöneticiler, kendi halklarını da bölgeye göç ettirir. Uygurlar, bu halktan ticaret ve dinleri hakkında çok şey öğrenir. Bu iki halkın konuşarak anlaşacağını düşünürsek Sogdca ve Uygurca konuşulacak ve bu da çok dilli bireylerin oluşmasına neden olacaktır. Kâşgarlı, Sogdıkların böyle bir halk olduğunu vurgular.

Kâşgarlı Mahmud, eşsiz eserini alan araştırması ve mukayeseli diyalekt analizleri yaparak meydana getirmiştir. O, dile kimsenin bakmadığı bir bakış açısı ile bakmış ve araştırma yöntemini bu istikamette geliştirmiştir. Kâşgarlı, "En fasih (doğru) dil; bir dilden başka dil bilmeyen, Farslarla karışmamış, olan ve başka ülkelere gitmeyi âdet hâline getirmemiş bulunanların dilidir." ifadesini kullanır. Buna göre, o dönem de Farslarla karışan ve başka ülkelere gitmeyi âdet hâline getiren çok dilli bireyler vardır. Bu yönüyle Kâşgarlı Mahmud, ilk Türk toplum dil bilimi araştırmacısıdır.

Çok dil bilmenin aynı zamanda bir zayıflık işareti olduğunu belirten Kâşgarlı, şehir halkı ile kaynaşmanın da dil için bir zayıflık olduğunu belirtir. Saf bir dile sahip olan boy ya da uruklar ticaret, din vb. faaliyetler için mekânlarından çıkarak şehirlere geldiklerinde dillerinde bozulmalar olacak hatta şehirlerde kalmaya devam ettikleri sürece de çok dilli bireyler olacaklardır. Bu durum çok dilli bireylerin oluşmasında buldukları mekânın yaşadıkları toplumun önemli olduğunu gösterir.

Tibetliler için güzel Türkçe konuşamayan bir halk olarak söz eden Kâşgarlı, Arapça kelimeler de bildiklerinden söz eder. Bu da Tibetlilerin çok dilli bir halk olduğunu ve konuşmaları sırasında kod değiştirmeler meydana geldiğini gösterir.

Kâşgarlı, Kaylar için eserde Türkçeyi iyi bilen ve kendi aralarında konuştuğu bir dilleri de olan Türk boyu olarak bahseder. Kaylar buldukları coğrafya bakımından Çin'e yakın olmaları sebebiyle Çin dili ile de ilişkileri olan bir grup olabilir.

Kâşgarlı, Tatarların Türkçe haricinde kendi aralarında konuştuğu bir dilleri olduğunu belirtiyor. Yaşadıkları bölge ve ilişkili oldukları Basmlı, Çömül, Kay, Yabaku gibi topluluklar düşünüldüğünde, kendi aralarında konuştuğu dilin Moğolca ya da Ön-Moğol dillerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızda incelediğimiz çok dilli topluluklar ve bölgeler; Argu, Kençek, Uygur, Yakabu, Çömül, Xotan, Kay, Tatar, Töpüt, Balasagun, Kâşgar, Basmlı, Tangut, Sogd, Sogdak şeklindedir. Kâşgarlı'nın eserinde yer alan; *çigillenmek*, *kençeklenmek*, *tawgaçlanmak*, *töpütlenmek*, *ugraklanmak* gibi kelimeler vasıtasıyla da bu dönemde Türkleşen yabancıların ve yabancılaşan Türklerin olduğu görülür. Bu geçişler dile de etki edeceğinden, çok dilli bireyler meydana gelecektir.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, H. (2011). Kâşgarlı Mahmud ve “Uygurların ikinci dili” üzerine. *Mahmūd al-Kâşgari'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divānu Lugāti't-Türk Sempozyumu Bildirileri (İstanbul, 5-7 Eylül 2008)*, Ed. Mehmet Ölmez. 395-405. İstanbul: Eren Yayıncılık Kitap Dağıtım, 2011.
- Banguğlu, T. (1958). Kâşgarı'den notlar: I Uygurlar ve Uygurca üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 6, 87-113.
- Bussmann, H. (1998). *Routledge dictionary of language and linguistics*. London: Routledge
- Caferoğu, A. (1970). *Kâşgarlı Mahmut*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Çetinkaya, S. (2017). Çok dillilik ve kimlik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 50, 371-377.
- Clyne, M. (1998). Multilingualism. *The handbook of sociolinguistics* içinde, (F. COULMAS), ss. 205-213, Blackwell Publishing.
- Dağabakan, F. Ö. (2019). *Toplumdilbilim*. Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmud Divānu Lugāti't-Türk. Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin M. (2013). *Orhun Âbideleri*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Ferguson, C. A. (1959). Diglossia. *Word*, 15, 325-340.
- Fought, C. (2013). Ethnicity. *The handbook of language variation and change* içinde, (J. K. Chambers and N. Schilling), ss. 387-406, Wiley-Blackwell.
- Gumperz, J. J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge University Press.
- Killi Yılmaz, G. (2014). İlya Topoyev'in öykülerinde Hakasça-Rusça kod değiştirme. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, 208-234.
- Kurat, A. N. (2019). *IV-XVIII. yüzyıllarda Karadeniz kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Martin-Jones, M., Blackledge, A. and Creese, A. (2012). *The routledge handbook of multilingualism*. New York: Routledge
- Özkan, N. (2007). *Türk dilinin yurtları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özönder Barutçu, F. S. (2002). Eski Türklerde dil ve edebiyat. *Türkler*, 3, 481-501.
- Özönder Barutçu, F. S. (2017). Kutadgu Bilig I zaman-mekân-konuşur: XI. yüzyılda Balasagun'dan Kâşgar'a, Balasagunlu'dan Kâşgarlı'ya. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 12-63.
- Özönder Barutçu, F. S. (2008). *Kâşgarlı Mahmūd kitabı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Palomares, N. A., Giles, H., Soliz, J. and Gallois, C. (2016). Intergroup accommodation, social categories, and identities. *Communication accommodation theory* içinde, (H. Giles), 123-152, Cambridge University Press.
- Sankoff, G. (2013). Linguistic outcomes of bilingualism. *the handbook of language variation and change* içinde, (J. K. Chambers and N. Schilling), 501-518, Wiley-Blackwell.

- Sinor, D. (ed.) (2019). *Erken İç Asya tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistics: an introduction to language and society*. London: Penguin Books.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Weinreich, U. (1979). *Langages in contact (findings and problems)*. New York: Mouton Publishers.
- Yılmaz Killi, G. (2008). Türk diyalektoloji araştırmalarının eşsiz kaynağı Dîvânu Lûgâti't Türk. *Kâşgarlı Mahmûd kitabı* içinde. (Özönder Barutçu, F. S.), 375-403, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Extended Abstract

Language is a tool that enables communication between people. People use language to continue their culture, religion and communication. People may leave their place of residence and live elsewhere for various reasons. Or the places where they live may be occupied for various reasons. In this case, there would be diversity in people's languages. The individual wants to learn the language of the region in order to survive wherever he goes. The occupier also wants to learn the language of the region he occupies in order to get to know it. In both cases, another language is added to one language. This situation reveals multilingualism. Multilingualism occurs at the individual's own will or due to social, economic and natural conditions.

Different functions of the language are used throughout the day in different areas of life. The language used at home, at work, in school or in worship varies. These different areas where the language is used are called "domains". Multilingual individuals choose the language they will use according to the circumstances.

Multilingualism is a subfield of sociolinguistics. Individuals who use two or more languages are multilingual individuals. Nowadays, it is possible to encounter multilingual individuals in every country.

Knowing and using more than one language other than the mother tongue may be a common definition of multilingualism. At this point, the reasons that push individuals to switch codes other than their native language are important. It seems that individuals living under more than one dominant language must use these languages in order to maintain their existence.

There are some important concepts used in multilingualism. The term diglossia is used by Charles Ferguson. Diglossia is the use of two or more varieties of the same language under different circumstances. Standard language and regional dialects are examples of this situation. Code-switching or code-mixing is also a term related to multilingualism. If a speaker switches to another dialect during the conversation, he or she is code-switching. This situation can happen anywhere in the world. For example, Uyghurs living in Turkey sometimes code-switch when speaking Turkish.

In recent years, multilingualism research has increased worldwide. Social and political change in the world is the reason for this increase. With the increasing population, linguistic, cultural and demographic differences occur in societies. Migrations and diaspora are factors leading to the spread of multilingualism. Sociolinguistic research accelerated with the emergence of colonialism in the West. Some nations excluded by the ideas of nationalism oppose the monolingual order. Migrants want to adapt to the regions where they live. This leads them to become multilingual individuals.

Although sociolinguistic research on multilingualism is discussed on the basis of language ideologies, language policies and society alone, states also have a role in these ideologies and policies.

The Turkish nation has ruled over vast geographies since unknown ages of history. This situation has led to the integration of different communities, different languages, different religions and different cultures.

Multilingual individuals lived in the 11th century. Dîvânu Lûgâti't-Türk is an important dictionary that carries multilingual individuals and societies to the present day. Kâşgarlı Mahmud describes in his work the experiences of multilingual individuals in the light of the information he compiled from Turkish tribes.

Mahmud of Kashgar travels the Turkish world in the 11th century. He makes compilations from various Turkish tribes during his travels. *Dîvânu Lûgati't-Türk* brings the Turkish culture of the 11th century to the present day. Some Turkish societies included in the work are important in that they are multilingual.

Multilingualism is a topic currently being researched by sociolinguistic researchers. Kashgarli Mahmud was also the first sociolinguistics researcher.

Kâshgarlı Mahmûd compared the material he collected from other Turkic tribes with the standard language of Hakaniye Turkish. According to Kâshgarlı, the most fasih (correct) language is the language of those who do not speak any other language and who have not mixed with Persians and have not traveled to other countries.

The multilingual communities and regions we examined in our study are Argu, Kençek, Uyghur, Yakabu, Chömül, Xotan, Kay, Tatar, Töpüt, Balasagun, Kâshgar, Basml, Tangut, Sogd and Sogdak. It is also seen that there were foreigners who became Turkic and Turks who became foreigners in this period through words such as *çigillenmek*, *kençeklenmek*, *tawgaçlanmak*, *töpütlenmek*, *ugraklanmak* in Kâshgarlı's work. Since these transitions will also affect the language, multilingualism occurs.